

РОЗДІЛ 1. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

Дунаєва Л.М.

Анархістські вчення про сутність і значення самоврядування

Розглядаються ідеї анархізму й анархо-синдикалізму як суспільно-політичної течії. Показано, що спільним для ідеологів анархізму є критика капіталізму й проголошення необхідності його заміни іншим ладом за умови ліквідації держави, централізації влади як несумісних із особистою свободою й правами людини. У той же час ідеї анархізму й анархо-синдикалізму й натеper залишаються достатньо популярними. Ідеї анархізму в розрізі концепції місцевого самоврядування потребують свого вивчення й нового осмислення.

Ключові слова: анархізм, анархо-синдикалізм, капіталізм, централізація влади, громада, свобода, права людини, самоврядування.

Рассматриваются идеи анархизма и анархо-синдикализма как общественно-политического течения. Показано, что общей для идеологов анархизма является критика капитализма и провозглашение необходимости его замены другим строем при условии ликвидации государства, централизации власти как несовместимых с личной свободой и правами человека. В то же время идеи анархизма и анархо-синдикализма и сегодня остаются достаточно

популярными. Идеи анархизма в разрезе концепции местного самоуправления требуют своего изучения и нового осмысления.

Ключевые слова: анархизм, анархо-синдикализм, капитализм, централизация власти, общество, свобода, права человека, самоуправление.

The ideas of anarchism and anarcho-syndicalism are examined as a social and political flow. It is shown that general for the ideologists of anarchism are criticism of capitalism and proclamation of necessity of his replacement other line-up on condition of liquidation of the state, centralizations of power as incompatible with the personal freedom and human rights. At the same time ideas of anarchism and anarcho-syndicalism and now remain popular enough. The ideas of anarchism in the cut of conception of local self-government require the study and new comprehension.

Key words: anarchism, anarcho-syndicalism, capitalism, centralization of power, society, freedom, human rights, self-government.

УДК 327.39

Дунаєва Л.М.,
доктор політичних наук, професор,
директор Навчально-наукового інституту
інформаційних та соціальних технологій
Одеського національного університету

Проблема політичного значення самоврядування, можливості використання його інститутів у якості альтернативи традиційній публічній владі у вигляді державних інститутів особливо цікавила представників анархістських вчень. Теоретики кінця XIX–початку XX ст. були схильні вбачати в самоврядуванні насамперед антидержавну сутність. У той же час анархізм як ідейно-теоретична й суспільно-політична течія, в основі якої – заперечення інституціонального, передусім державного, управління суспільством, виник набагато раніше. Так, ще в VI – V ст. до н. е. давньогрецький філософ Зенон заперечував будь-яку форму державного ладу на користь вільної солідарності громадян. Відштовхуючись від універсального характеру природного закону, Зенон і його послідовники, зокрема Хрисипп, у своїх творах про державу обґрунтовували космополітичні уявлення про те, що всі люди (і за своєю природою, і за законом всесвіту в цілому) – громадяни єдиної світової держави (космополіта), і що людина – громадянин всесвіту [1, с. 97–101].

Основоположником анархізму іноді вважають У. Годвіна, однак, він пропонував не негайне знищення держави, що є наріжним постулатом анархізму, а мінімізацію її функцій із мож-

ливою наступною ліквідацією. Засадничі положення анархізму були сформульовані в 40-і роки XIX ст. П.Ж. Прудоном, який запровадив термін «анархія», і М. Штірнером. Політичну доктрину анархізму розробили М.О. Бакунін і П.О. Кропоткін. До відомих теоретиків цієї суспільно-політичної течії належать також Дж. Белделлі, Е. Реклю, Б. Такер, Д. Уоррен, К. Хесс та інші.

Спільним для ідеологів анархізму є критика капіталізму й проголошення необхідності його заміни іншим ладом за умови ліквідації держави. Державу вони вважали другою після церкви основною помилкою людей. Будь-яка концентрація, централізація влади проголошувалась несумісною із свободою. Висловлювалися застереження й щодо переродження соціалістичної держави, в якій народні обранці й чиновники можуть зловживати службовим становищем, посилаючись на «державний інтерес» [2, с. 105–107].

Заперечення теоретиками анархізму держави тягнуло за собою невизнання нав'язаних зовні, хай навіть рамкових принципів діяльності вільних асоціацій і об'єднань індивідів, у тому числі й органів місцевого самоврядування. М.О. Бакунін, наприклад, вважав, що «експлуатація й управління, з

яких перша дає засоби управляти й складає необхідну базу, так само як і мета усякого управління, яке у свою чергу гарантує й узаконює можливість експлуатації, є двома нероздільними сторонами того, що називають політикою. Із початку історії вони складали власне реальне життя держав» [3, с. 131].

На думку М.О. Бакуніна, тільки «після знищення держави індивід стає вільним і отримує можливість для добровільного вільного об'єднання в асоціації з іншими індивідами». Народ може бути тільки тоді щасливим, вільним, коли, організовуючись знизу догори, шляхом самостійних і повністю вільних об'єднань і поза усіякою опіки, але не поза різних і рівно вільних впливів осіб і партій, він сам створить своє життя» [4, с. 133]. Можна погодитись із твердженням, що «бунт проти авторитету, політичної влади зумовлюється багато в чому тим, що анархісти усвідомлюють і відчують діяльність держави, державну регламентацію людського співіснування як знищення найвищої соціальної цінності, якою має володіти індивід – свободи» [5, с. 134]. Таким чином, із точки зору політичного напрямку анархізму самоврядування слід розглядати як реалізацію індивідами, які об'єднані в місцеві й інші співтовариства, права на вільне самовизначення й самоорганізацію всіх процесів життєдіяльності даного суспільства.

Інший представник ідеології анархізму – Л. Гумплович писав, що «протилежністю до «державної діяльності» в більш вузькому її сенсі є поняття «самоврядування». Якщо «самоврядування» слід розуміти як діючий у державі політичний устрій, то його можна розглядати, безумовно, лише як доповнення до необхідної діяльності держави, і слід уявляти собі його тільки в обмеженому розмірі». За Л. Гумпловичем, самоврядування «проводиться відомим самоврядним організмом, під яким слід розуміти існуючі в державі форми товариств і союзи; наділені правом самоврядування, вони відають великою або малою кількістю своїх громадських справ за допомогою ними ж обраних представників і посадових осіб. Найменшими самоврядними організаціями є громади» [6, с. 274].

Відомо, що для анархізму характерне висування й розвиток ідей децентралізму, федералізму, автономії, а також самоврядування, самоорганізації й саморегуляції особи, соціальних груп, регіонів тощо. В проектах анархістів планувалось утворити місцеві представницькі органи громадського самоврядування – міські союзи й ради, міські думи й районні управи; місцеві органи громадського управління (виконавчі органи) – місцеві Палади Злагоди, виконкоми союзів і рад, анкетно-статистичні бюро; інші інституції – виборний суд, міліцію (міську армію), добровільну армію самооборони, різні «громадські служби» тощо. Крім того, відповідно до теорії анархізму, проголошува-

лися різні форми безпосередньої демократії й громадської самодіяльності – збори, асоціації, товариства, союзи, клуби тощо, які мали компенсувати в організаційному плані відсутність держави.

Так, П. Прудон, по суті ототожнюючи самоврядування й анархію, розумів федерацію як договір, контракт, угоду, союз, завдяки якому група глав сімей, об'єднання кількох громад або держав зобов'язуються одне перед одним проводити спільний курс. На місце сучасної йому централізованої держави слід поставити союз, створений за двома напрямками: територіально – по комунах і провінціях і адміністративно – за окремими галузями суспільного життя. Л. Мамут вказує, що для визначення самоврядування П. Прудон обрав англійський термін *self-government*, який, на його думку, точніше передає соціально-організаційний сенс анархії [7, с. 211] індивідів, асоціацію їх і регіонів, націй в ієрархічну федеративну організацію із складною системою громадської влади, утвореною знизу догори, ніж автономна комуна відомого теоретика анархізму П. Кропоткіна.

Як представник політичної теорії анархізму, він розвивав ідею про необхідність скорішого утвердження вільного, федеративного, самоорганізованого комуністичного громадського устрою. В якості принципів відносин між людьми він висував взаємодопомогу й гуманізм.

Поглядам П. Кропоткіна були притаманні характерні для анархізму аполітичність, негативне відношення до будь-якої державності, законодавства, орієнтація на швидку заміну держави різними громадськими організаціями й союзами.

Заперечуючи державність як «віджили форму суспільного життя», він вважав, що переходу до майбутнього ладу громадського самоврядування сприяють різноманітні форми місцевої автономії, регіонального самоврядування. Держава, вважав П. Кропоткін, монополізувала ті функції, які без неї ще краще здійснювалися додержавними органами управління. Держава передбачає, писав він, «зосередження управління місцевим життям в одному центрі, тобто територіальну концентрацію, а також зосередження багатьох важелів громадського життя в руках небагатьох» [8, с. 148].

Протиставляючи федералізм і централізм, він вважав, що федерація утворює реальну єдність країни, а централізм призводить до розпаду держави. При цьому соціальна й політична єдність, на його думку, нібито зворотно пропорційна централізації влади. Федералізм розумівся ним як засіб територіальної й функціональної децентралізації влади, а ідея децентралізації визнавалася прогресивнішою ідеєю століття. У своєму вченні про федералізм він фактично запропонував альтернативний шлях утворення вільного суспільства, заснований на тезі, що вільний розвиток кожного є умовою вільного розвитку всіх через

побудову його не згори донизу, а навпаки. За його уявленням, кожний індивідуальний «мир» сільської громади певним чином і в певний час пов'язується із «мирами» більшого масштабу, що й забезпечує громадську згоду. Підвалини демократичного суспільства більшою мірою формуються саме селянськими «мирами», а також – в об'єднаннях колег і сусідів, аніж державними інститутами [9, с. 34–39].

Як зазначають дослідники, П. Кропоткін пропонував радикальний варіант вирішення проблеми: сфера необхідної діяльності держави в його теорії фактично зводилася нанівець. Як зазначає С. Ударцев, він не враховував багатьох обставин, які змушували виходити із реально існуючою форми організації суспільства й викликали потребу поєднання держави із громадським самоврядуванням [10, с. 78].

Окремою течією в анархізмі, яка переносила анархістські ідеї в професійні спілки, є анархо-синдикалізм. В основі цього напряму – концепція безпосереднього знищення держави й передачі керівництва новим суспільством профспілкам. Найбільше розповсюдження анархо-синдикалізм отримав наприкінці XIX – початку XX ст. у Франції, Італії, Іспанії, Швейцарії. На початку XX ст. він набув великого впливу в Загальній конфедерації праці (Франція), організації «Індустріальні робітники світу» (США), Національній конфедерації праці Іспанії тощо. Ряд синдикалістських рухів співпрацював із Червоним інтернаціоналом профспілок.

Ідеал суспільного устрою в теоретиків анархо-синдикалізму (Ж. Сорель та ін) – федералізм, повна автономія, незалежність місцевих органів самоврядування від центру, самоорганізація суспільства, добровільне об'єднання виробничих асоціацій, яке має відати організацією виробництва й розподілу. Ланками майбутнього суспільства проголошувались революційні робочі синдикати (спілки виробничого й громадського самоврядування) [11, с. 48–49].

Визнаючи важливість внеску, який був зроблений в політико-правових вченнях і теорії самоврядування анархістами, слід все ж таки зазначити, що відомі в історії спроби реалізувати такі ідеї на практиці (досвід «Комісії» у Гуляйпільській республіці Н. Махна, «Консехерія по розслідуванню» в контрольованих анархістами регіонах Арагону й Навари в Іспанії в період громадянської війни) свідчать про нестійкість такого роду утворень, причина якої полягає у відсутності оформленої публічної влади. Неспроможність анархістських конструкцій полягає саме у вимозі миттєвої ліквідації держави без заміни її іншою соціальною організацією влади.

У той же час ідеї анархізму й анархо-синдикалізму й досі залишаються достатньо популярними. Ідеї анархізму в розрізі концепції місцевого самоврядування потребують свого вивчення й нового осмислення. По суті П. Прудон визна-

вав, що федеральний принцип забезпечує альтернативний шлях до досягнення вільного розвитку кожного, що може бути досягнуто не тільки через вільний розвиток усіх. На жаль, М. Бакуніна, П. Кропоткіна, П. Прудона й ін., як в Україні, так і на Заході досі вважають «лише» анархістами, не розуміючи зв'язку сформульованих ними концепцій із поглядами А. Токвіля, Й. Альтузіуса й демократичними принципами федералізму.

Так, в дусі цих ідей конструює свої погляди професор Індіанського університету (США) В. Остром, який у своїх дослідженнях виходить із того, що побудова демократичного суспільства повинна спиратись на «концепцію громади («миру»), яка існує мирно й в добробуті, заснована на передумові творчого характеру людського інтелекту». Реальна альтернатива державної автократії, на думку цього автора, – утворення таких систем правління, які засновані на принципах самоврядування й прав людини [12, с. 20]. Майбутнє демократії, таким чином, залежить від того, наскільки кожен із нас зможе навчитися користуватися наукою й мистецтвом асоціацій, заснованих на взаємодопомозі й договірних механізмах взаємовідносин.

На прикладі анархістських і анархо-синдикалістських теорій чітко проглядається, що впродовж тривалого історичного відтинку часу реальна дійсність і наука змінювали акценти й аксіологічні орієнтації в підходах до проблем влади й місцевого самоврядування. Однак, незважаючи на всі політичні, соціальні й економічні перетворення, домінуючою цінністю є розуміння того, що люди, які живуть в одному місці й потребують певних послуг, повинні мати демократичні інституції, через які вони мали б можливість виражати свої інтереси.

Тому, на наше глибоке переконання, незважаючи на значною мірою утопічний і радикальний характер анархістського розуміння організації влади у суспільстві, ідеї М. Бакуніна, П. Кропоткіна, П. Прудона не втратили своєї актуальності. У зв'язку із цим думається, що вихідною теоретико-методологічною основою формування публічної, у тому числі самоврядної, влади в Україні є громадівська й природно-правова доктрина влади й самоврядування, оскільки вони «олюднюють», «гуманізують» публічну владу, роблять її більш наближеною до громадян, їх реалізація істотно розширює сферу свободи індивіда, його соціальної дії, формуючи істотний «сегмент» його соціальної взаємодії із державою, в результаті якої оптимально здійснюються індивідуальні й колективні права особистості.

Відтак, на прикладі анархістських і анархо-синдикалістських теорій можна дійти висновку, що, незважаючи на всі політичні, соціальні й економічні перетворення, домінуючою цінністю є розуміння того, що люди, які живуть в одному місці

й потребують певних послуг, повинні мати демократичні інституції, через які вони мали б можливість виражати свої інтереси.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кампо В. Конституційні ідеї місцевого самоврядування в політичній філософії Західної Європи ХУІІІ–ХІХ ст. / В.Кампо // Українське право. – 2000. – № 1. – С. 95–104.
2. Жолковський К.Е. Анархізм / К. Е. Жолковський. – К. : Укр. енцикл., 1998. – С. 105–107. // (Юридична енциклопедія: в 6тт.) / [редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін.]. – Т. 1: А–Г. – 1998. – 534 с.
3. Графский В.Г. Бакунин / В.Г. Графский. – М.: Мысль, 1985. – 345 с.
4. Графский В.Г. Институты самоуправления: историко-правовое исследование / Графский В.Г., Ефремова Н.Н., Карпец В.И. – М.: Наука, 1995. – 301 с.
5. Графский В.Г. Вказ. робота, 1995.
6. Гумплович Л. Общее учение о государстве / Гумплович Л. – [2-е изд.] – СПб., 1910. – 437 с.
7. Мамут Л.С. Этатизм и анархизм как типы политического сознания (домарксистский период) / Л.С. Мамут. – М.: Международные отношения, 1989. – 275 с.
8. Кропоткин П.А. Современная наука и анархия / П.А. Кропоткин. – М.: Знание, 1920. – 347 с.
9. Батанов О.В. Місцеве самоврядування в політичній системі України: історія, проблеми, перспективи / О.В. Батанов // Часопис Київського університету права. – 2004. – № 1. – С. 34–39.
10. Ударцев С.Ф. Кропоткин (из истории политической и правовой мысли) / С.Ф. Ударцев. – М.: Наука, 1989. – 258 с.
11. Яшлавский А.Э. Анархо-синдикализм / А.Э. Яшлавский // Федерализм. – 2000. – № 7. – С. 8–49.
12. Политико-правовые ценности: история и современность / [под ред. В.С. Нерсисянца]. – М.: Логос, 2000. – 280 с.